

KITELEPÍTÉSTŐL A MIGRÁCIÓIG

– Az Irodalomtudományi Intézet kézikönyvei és az irodalomtörténeti kánon* –

BENE SÁNDOR

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Irodalomtudományi Kutatóintézet
tudományos főmunkatárs

E-mail: bene.sandor@htk.elte.hu

ORCID 0000 0002 5146 4070

From Displacement to Migration

– The Handbooks of the Institute of Literary Studies and the Canon of Literary History –

The study reviews the series of handbooks on Hungarian literary history written and edited in the Institute of Literary Studies (former Institute of Literary History). It concludes that the prerequisite for the success of collective works of this nature is the creation of a solid institutional background. In this case, the six-volume series entitled *A magyar irodalom története* (The History of Hungarian Literature), published between 1964 and 1966, was produced by full-time researchers at the Institute, which was founded in 1955 within the organizational framework of the Hungarian Academy of Sciences for this very purpose. The consolidation phase of Marxist ideology after 1956 enabled a number of methodological innovations. No author was excluded or “displaced” any more from national literary history because of ideological reasons. The creation of the comprehensive handbook was supported by well-organized and well-funded primary research-in-the-field for sources and comparative history of literary criticism as well.

In recent decades, circumstances have not allowed for the successful repetition of this project, despite the absence of ideological control. Since the end of the 2010s, the Institute of Literary Studies has been separated from the Hungarian Academy of Sciences, and its institutional framework has changed twice since then; instead of migration of texts, authors and ideas, literary historians are invited to deal with their own migration between various institutions. The constant uncertainty about funding and the frequent changes in the institutional background are a real obstacle to a long-term collective literary history work.

Keywords: national literary canon, national literary history, comparative history of literary criticism, theoretical consensus and institutional background of literary history studies

* Az MTA 200 rendezvénysorozat keretében elhangzott előadás egy pillanatképet rögzített. Tanulmányra való átdolgozása nyugalmasabb időket kívánna, hiszen már csak az elhangzás és a jelen kézirat leadása között eltelt rövid hónap során is az irodalomtörténeti vállalkozás hátterét adó humántudományi intézményrendszer teljes átalakítására került sor, amely folyamatnak elszenvedője az Irodalomtudományi Intézet is. (Az előadás megírásakor még a HUN-REN kutatási hálózatához tartoztunk, a kézirat leadásakor már az ELTE-hez, a megjelenés idejére pedig már a közlésnek teret adó *Literatura* impresszumadatai is várhatóan módosulnak majd, és senki nem tudja megmondani, ez lesz-e az utolsó változás.) Ezért úgy döntöttem, a szöveget meghagyom eredeti, spontán formájában (kiegészítve természetesen az időkorlát miatt kihúzott részekkel), és csak a legszükségesebb jegyzeteket csatolom hozzá. A benne szereplő megállapítások a 2025. június 6-i állapotokra vonatkoznak. (Ahol mégsem, azt külön jelzem.)

■ Az irodalomtörténeti kánon nem az irodalomtörténészek kánonja. De valami köze azért mégis van hozzá, sok áttételen keresztül. A tankönyvek, a digitális tananyagok, a népszerűsítő folyóiratok és a *public history* irodalmi utalásai mögött, az irodalmi érettségi anyag háttérében ott áll vagy ott kellene állnia egy (esetleg több), széles konszenzust megjelenítő, szakemberek (irodalomtörténészek) közössége által hitelesített kézikönyvnek. Még hozzá olyannak, amely a szerzők és művek kánonját történeti elbeszélésbe illeszti, s ilyen módon egyfajta narratív identitást alkot a legszélesebb értelmzői közösség, a nemzet számára. Idealista és ódivatú elképzelésnek tűnhet ez, de az 1960-as és '80-as években mégis történt rá két komoly kísérlet, a Magyar Tudományos Akadémia e célra létrehozott intézményében, az Irodalomtörténeti (1969-től Irodalomtudományi) Intézetben. A 2000-es évek első évtizede óta az Intézet próbálkozik az újabb kézikönyv elkészítésével, noha ennek megjelenésére egyelőre még várni kell. Az ünnepi alkalom, akadémiánk 200 éves jubileuma, arra indítana, hogy ezt természetes folyamatnak ábrázoljam, rámutatva az MTA koordináló szerepére, a hiátusokat mint reményteli kihívásokat, a hibákat pedig mint „tökéletlen erényeket” prezentáljam.¹ Nem ezt fogom tenni.

A feladat persze megoldható volna, retorikai szempontból legalábbis nem reménytelen. Elég csak a tényeket felsorolni. Az ötlet megfogásától és az első vázlatoktól számítva 1953 és '66 között megszületett az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv, közismert nevén (borítója színéről) a *Spenót* hat monumentális kötete. Ha ugyanígy az első koncepció születésétől számolom, akkor 1967-től '90-re jutott a befejezésig az úgynevezett „hetedik kötet” (halványzöld borítás becenevén a *Sóska*) négy része, szintén hat vaskos kötetre osztva, amely 1945-től '75-ig az akkori élő irodalomról ad műfajokra tagolt történeti-kritikai keresztmetszetet.² Ilyen távlatból tekintve nincs abban semmi rendkívüli, hogy 2005-től 2019-ig zajlottak az újabb irodalomtörténeti szintézis előkészítésének megalapozó diskussziói. E folyamat során 2006-ban Kecskeméti Gáborral közösen publikáltuk a régi irodalom kötetének kiinduló téziseit,³ 2014-ben Kecskeméti Gábor közreadta a teljes vállalkozás koncepcióját,⁴ 2015-ben és 2019-ben pedig elkészültek a 19. századi, majd a 20–21. századi kötetek ha-

¹ „Arra tanítja a discretio a historicusokat, hogy a nagy fejedelmek fogatkozásokat mikor írjuk, ne írjuk mint vétkeket, hanem sicut virtutes imperfectas...” (ZRÍNYI Miklós, „Elmélkedések Mátyás király életéről”, in ZRÍNYI Miklós, *Összes művei*, szerk. KLANICZAY Tibor és CSAPODI Csaba, 2 kötet. [Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958], 1:600).

² Az alábbiakban a szerkesztők nevén hivatkozott kötetek két sorozatának teljes, analitikus címléírása (Komlovszkiné Tódor Ildikó összeállításában) a két nagy kézikönyvsorozat ma már ritkaságnak számító CD-ROM kiadásának mellékleteként jelent meg (Budapest: Arcanum, 2006); hozzáférés: 2025.09.16, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Spenot-a-magyar-irodalom-tortenete-1/a-magyar-irodalom-tortenete-kritikai-visszhangja-2/>.

³ BENE Sándor és KECSKEMÉTI Gábor, „Régi ötletek az új irodalomtörténethez (5+1)”, *Literatura* 32 (2006): 238–251. Lásd még 58. jegyzet.

⁴ KECSKEMÉTI Gábor, „Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében elkészítendő magyar irodalomtörténet megalapozása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014): 747–783.

sonló igényű, terjedelmes elméleti-módszertani alapszövegei, Hites Sándor és Kappanyos András koncepciótanulmányai.⁵ Ezekből azóta tartalomjegyzékek, terjedelmi kalkulációk születtek, a további változásokat és módosító javaslatokat szakmai viták, újabb publikációk kísérték. Persze 2019-ben történt, ami történt, sajnálatos események, de már javítás alatt vannak... szóval nincs itt semmi különös látnivaló, tessenek nyugodtan tovább haladni.

Egy ilyen apológiának azonban, legalábbis szakmai közönség előtt, nem sok értelme van. Ez a kör ugyanis inkább arra volna kíváncsi, miért az újabb hosszas vajdás? A korszakos jelentőségű kollektív munkák bármely vázlatos bemutatásának valamiképpen választ kell adnia, de legalább választ kellene keresnie az újabb kézikönyvsorozat késlekedésének okaira. Nem is igen tehet mást. A történeti rátekintés ugyanis az egyetlen módja annak, hogy jobban megértsük a jelen helyzetet: hol állunk, miben vagyunk, sőt, *mikor* vagyunk? A *Spenót–Sóska* történet melyik fázisával mutat a legtöbb hasonlóságot a közös nagy vállalkozás jelen állapota?

Kezdem az egyszerű definícióval: nemzeti irodalomtörténet-írás akkor van, ha a kifejezés mindkét tagjához intézmény rendelhető; ráadásul az utóbbihoz lehetőleg autonóm, nem közvetlen állami vagy minisztériumi irányítás alá tartozó intézet. Intézetünk megalapítója, Klaniczay Tibor erről a következőt gondolta 1956. november 2-án, nem is magántudósként, hanem három intézet (a nyelvtudományi, a történettudományi és az irodalomtörténeti) nevében:

Intézeteink a sajátosan nemzeti kérdéseink szempontjából legfontosabb tudományokat képviselik. [...] A Magyar Tudományos Akadémia híven a nemzeti tudományok ápolásával és fejlesztésével kapcsolatos évszázados hagyományaihoz, nem mondhat le ezekről az intézetekről. Sőt, az eddiginél lényegesen nagyobb támogatásban és megbecsülésben kell azokat részesítenie.⁶

Ekkor még egy év sem telt el az Intézet 1955 végi indulása óta,⁷ amely a három közül a legfiatalabbnak tudott csak felállni, nem minden nehézség nélkül, mint arról ugyanitt olvashatunk: „Az Irodalomtörténeti Intézet létrehozása az Akadémia korábbi vezetőségének az irodalomtörténet-írás iránti lebecsülésének, nagy nemzeti jelentősége fel nem ismerésének következtében hosszú éveken át késett, s végül is

⁵ HITES Sándor, „Magyar irodalom a 19. században: Az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv 19. századi köteteinek szinopszisa”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015): 651–692; KAPPANYOS András, „A modernség változatai: Koncepciótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 33–87.

⁶ Klaniczay Tibor feljegyzése, „A Nemzeti Bizottságnak” címmel; közli: SIMON Zsuzsa, szerk., *A Nagyboldogasszony úttól a Ménesi útig: Történetek és dokumentumok az MTA Irodalomtudományi Intézet évtizedeiből* (Budapest: Nap Kiadó, 2011), 114.

⁷ Az alapítást rögzítő irat, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának határozata mintegy karácsonyi ajándékként jelent meg, 1955. december 24-én; kiadva: uo., 95–96.

szinte csak *refinált machiavellista módszerekkel lehetett megalakulását kicsikarni*.⁸ Egy 1957-es beszámolóból az is kiderül, hogy a munkát az első naptól, és az akadémiánál magasabb helyről próbálták fűrni: „Alig alakult meg az Intézet, nem kisebb emberek, mint Rákosi Mátyás és Hegedüs András újra kérdésessé akarták tenni a létét, Sőtérnek felvetve, hogy nem lehetne-e az irodalomtudomány további művelését mégis Intézet nélkül megoldani?”⁹

Mint látjuk, már benne is vagyunk a történetben, amelynek első tanulsága: az intézmény és a cél, amire létrehozták, nehezen választhatók el egymástól. Az MTA ilyen szempontból ideális gazdának ígérkezett, ugyanis a szervezeti hálózathoz tartozó új intézmény óhatatlanul, az irodalmi élet beharcaihoz logikája szerint is alternatívát jelentett a fordulat éve után feudalizálódó egyetemi világ domíniumaival szemben. Nem véletlenül kérték a forradalmi napok lendületében a humán tudományi intézetek az MTA autonómiájának garantálását – Klaniczay Tibor céljai később sem változtak a kérdésben, csupán azt kellett tudomásul vennie, hogy a demokratikusan garantált jogok rendszerével szemben továbbra is személyi harcok, egyéni alkuk („refinált machiavellista módszerek”) révén lehet a tudományos kutatás viszonylagos autonómiáját kiharcolni. Az irodalomtörténetet lebecsülő, illetve erős kontroll alá utaló korábbi vezetésre (Rusznay István, Andics Erzsébet, Tolnai Gábor, formális és / vagy erős informális hatalommal a kezükben) ugyanúgy érvényes ez, mint a hatvanas-hetvenes évek Aczél-korszakának velük csak részben átfedést mutató újabb irodalmár-irodalompolitikus garnitúrájára, Pándi Pállal és Király Istvánnal az élen. Veres András az utóbbiak kapcsán írta le a jelenséget, a közvetlenebb ideológiai befolyást érvényesítő egyetemi és az újabb centrumot képező intézeti szféra vetélkedését:

[...] Pándi és Király befolyása csak az egyetemi szférában érvényesült maradéktalanul; az Irodalomtudományi Intézet már csak a rivalizálás kényszere folytán is valóságos ellen-intézménnyé nőtte ki magát, s szakmai potenciálja révén az évtized derekára az ország legrangosabb irodalomtudományos műhelyévé vált. A kultúrpolitikai vezetésnek az a törekvése, hogy döntései (részben) tudományos legitimitációt kapjanak, kétélű eszköznek bizonyult, mivel így az eltérő tudományos felfogások is nagyobb eséllyel tudták magukat elfogadtatni.¹⁰

A másik tanulság: a tudományos alvilágban dívó újabb narratívával szemben a humán tudományi intézetek nem a sztálinista kultúráirányítás termékei, hanem éppen annak ellenében jöttek létre, vagy próbáltak megújulni. A Párt keményvonalas erői, a valódi sztálinisták, szövetségben az egyetemi érdekcsoportokkal, a később-

⁸ Uo., 114.

⁹ Klaniczay Tibornak az intézeti igazgatótanács ülésére készített összefoglalója, uo., 136.

¹⁰ VERES András, „A magyar irodalmi kánon a hetvenes években”, *Beszélő* 1, 3. sz. (1996): 135–147, 138.

biekben is mindent megtettek a kiiktatásukra. A fordulópont a történetben éppen Sztálin halálának éve: az 1953-as akadémiai közgyűlésen emlékezetes, többfrontos összecsapás zajlott a régi és az új modell képviselői között.¹¹ Ennek volt része Klaniczay Tibor és társai szervezkedése, melynek eredményeként 1955 utolsó napjaiban létrejöhett az egyetemi szférától minden személyi átfedés mellett is független Irodalomtörténeti Intézet, amelyet a további évtizedekben már nem felszámolni, hanem szoros ellenőrzés alatt tartani törekedett az ideológiai irányítás.

Mivel az Intézet létrehozásának egyik fő érve az új, marxista szemléletű irodalomtörténet megalkotása volt, nem véletlen, hogy annak koncipiálása ugyanezekre a kulcsjelentőségű hónapokra esett. A szintézis tervét, mely először felsőoktatási tankönyv funkciót is ellátott volna, Klaniczay Tibor, mint az Akadémia I. osztályának irodalmi „szaktitkára”, 1953-ban kezdte szorgalmazni. Az előzetes tervet ambícióhiánnyal igazán nem lehetett vádolni. Az 1954 végén tartott főszerkesztői értekezlet azt a célt tűzte ki, hogy „Mind a négy kötet kézírata 1956. szeptember 1-ig készüljön el”. Ugyanakkor Klaniczay Tibor már ekkor ma is tanulságos, reális megvalósítási tervvel állt elő, amit szintén érdemes idézni:

A szerzők névsorának [...] végleges összeállítása után az Akadémia I. Osztálya lépéseket tesz annak érdekében, hogy az egyetemi tankönyv írását illetékes szervek elsőrendű állami és pártfeladatnak tekintsék, s a tankönyv szerzőit lehetőleg ne terheljék a tankönyvírás időszakában különleges feladatokkal.¹²

Az Intézet felállását követő első konkrét lépés az 1956 januárjában Szegeden tartott tematikai és periodizációs konferencia volt, ezúttal már komoly szakmai hozadékkal; az egyeztetések folytatódnak, s 1961-ben válik véglegessé a kötet tartalmi beosztása, a hat kötetes szerkezet.

A második lépés, hogy jó példával maguk a szerkesztők járnak elől. 1961-ben megjelent a leendő *Spenót* rövid változata, a Klaniczay–Szauder–Szabolcsi-féle *Kis magyar irodalomtörténet*.¹³ Előadásom főcímét az erről külföldön, a római *Katolikus Szemlé*ben publikált híres kritikából, Cs. Szabó László *Torz magyar irodalomtörténet* című írásából vettem, amely a sommás minősítésnek némileg ellentmondva, számos elismerő, egyetértő megállapítást is tartalmaz. Üdvözli, hogy az ötvenes évek középkori moralitásjátékra hasonlító marxista magyar irodalomtörténete után (az Egyház,

¹¹ Rendkívül érdekes dokumentuma ennek Kardos Tibor 1953-as (ekkor még Sztálinra is hivatkozó) akadémiai nagyelőadása, és az arról közölt vita jegyzőkönyve: KARDOS Tibor, „A magyar humanizmus kérdései”, *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 4 (1953): 149–179, és uo. 180–231.

¹² A kézikönyv főszerkesztői értekezletének jegyzőkönyvéből idézi SIMON, *A Nagyboldogasszony úttól...*, 145.

¹³ KLANICZAY Tibor, SZAUDER József és SZABOLCSI Miklós, *Kis magyar irodalomtörténet* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1961).

az Oligarchia és a Tömegek harca a felszabadulásért) végre az irodalomról esik szó, méghozzá magas színvonalon. Főként Klaniczay fejezeteit méltatja, akinél valódi alakok, arcok és életművek jelennek meg, a szemlélet szerinte „Horváth János győzelmét jelenti”¹⁴ – és felfigyel a koncepcionális újításra, a barokk korszakfogalom rehabilitálására, amit a megelőző években, mint polgári csökevényt, száműztek a marxista irodalomtörténetből.¹⁵ A szerző stílusát Cs. Szabó kellemesen olvashatónak minősíti, szemben Szauderével, akiről leszedi a keresztvizet. Mint írja: „Szauder József valódi Rontó Pál. Jóformán minden mondata kegyetlen bosszú azon a nyelven, amelynek a remekműveiből megél.” Mindazonáltal méltányolja, hogy a nemrégiben még kitagadott írók (mint például az irodalmi Deák-párt hívei) most ideológiai hibáik ellenére visszakerülhetnek a magyar irodalomtörténetbe („a hatalomátvitel pöffeszkedő éveiben alvilági tengődésre volt kitelepítve a magyar irodalom nagyobbik fele”).¹⁶ „Szauder József nyelvi rémtetteitől fellelegezve” élvezetes, minőségi olvasmányt jelentenek Szabolcsi Miklós fejezetei, aki „érezhető minőségi érzékkel ítél” elbeszélése hőseiről.¹⁷ Az összefoglaló értékelés szerint: a kötetet „reménnyel s bizakodással teszi le az olvasó. Mert a sok felfúj, jelentéktelen név mellett jóformán hiánytalanul ott vannak mind, akik érdemeket szereztek maguknak az irodalomban egy nép színe előtt. Az igazi nagyok is. *Megszűnt az irodalmi kitelepítés Magyarországon.*”¹⁸

Azért idéztem ilyen hosszasan, mert magáról a nagy kísérő műről, aminek itt ki lett próbálva a pilotprojektje, ilyen színvonalú és terjedelmű kritika sosem jelent meg.¹⁹ A *Spenót* konkrét szövegezése 1961-ben kezdődik, az egyes korszakok alkotói közösségei próbafejezeteket és vitaanyagokat is megjelentetnek közben az *Irodalomtörténeti Közleményekben*. A fejezetek határidőre való megírása körül persze akadtak problémák. Simon Zsuzsa alapvető forrásfeltáró kutatásából lehet tudni, hogy a munka 1961 ősz körüli felgyorsulása idején vállalt fejezetek zömét a szerzők ’62 őszén, ’63 elején készítették el, kivéve azokat, akik nem, és magyarázatot sem tudtak adni a késésükre. 1963 februárjában öten is szigorú fegyelmit kaptak a szerzőgárdából, íme a névsor: Bodnár György, Béládi Miklós, Czine Mihály, Kiss Ferenc, Varjas Béla...²⁰ A szakma legnagyobb, mára legendává vált alakjairól van szó, akik egyébként (mire elkészültek) meghatározó súlyú fejezetekkel járultak hozzá a közös munka sikeréhez, olyan fejezetekkel, amelyek sokszor későbbi monográfiák kiinduló tézi-

¹⁴ Cs. Szabó László, „Torz magyar irodalomtörténet”, *Katolikus Szemle* 14 (1962): 177–196, 179.

¹⁵ Már a manierizmus stílus kategóriájának gyakori használatával kapcsolatban is megjegyzi: „Olyan kedvvel használja, mint egy frissen megtért hívő. De hiszen az!” Ebből bontja ki a barokk kategória rehabilitálásának gesztusát, vö. uo., 180–181.

¹⁶ Uo., 182, 189.

¹⁷ Uo., 190.

¹⁸ Uo., 196, kiemelés tőlem – B. S.

¹⁹ A kritikai visszhang hiányáról: SIMON, A *Nagyboldogasszony úttól...*, 155–156; a részletes bibliográfiát lásd Tódor Ildikó 2. jegyzetben idézett gyűjtésében.

²⁰ Uo., 151.

seit összegezték. Az elkészült kéziratot a szokásos akadémikus-lektorok bírálták, Pándi, Király, sokszor száz lap fölötti terjedelemben. (A régi köteteknél Klaniczay elérte, hogy a hivatalos bírálók – Makkai László, Szauder József és Tolnai Gábor – mellett, „egyes részek átnézésében” szerepet kapjon pályatársa és kortársa, a későbbi legendás szegedi professzor, Keserű Bálint. A ma is rendkívül tanulságos, magas színvonalú írás, a már akkor is innovatív manierizmus-sztoicizmus koncepció még innovatívabb bírálatával, Keserű kandidátusi disszertációjának alapja lett, a két szerző rejtett vitája pedig évtizedekre adott kutatási programot a régi magyaros kutatóközösségnek.)²¹

Ha az eredményre tekintünk, monumentális kézirat állt össze, szerkesztődött meg professzionálisan, majd jelent meg szinte azonnal, 1964–66 között az Akadémiai Kiadónál. Az értékelésnek, főleg az utólagosnak, nem ez a helye. De szeretnék kiemelni két vonatkozást, az előkészítés mély átgondoltságát, és a kézikönyv nyomán, részint annak ösztönzésére indult újabb, előrevívő kutatásokat. Amit mondok, csak az első két kötetet illeti, részint mert ebben a korszakban érzem otthon magam, részint pedig azért, amit a szakmai közvélemény, a használat is visszaigazolt: ezek a kötetek a legmaradandóbb tudományos értékűek a sorozatból. Klaniczay több idevágó nagy tanulmányt közölt a munka során, előbb folyóiratban, majd 1964-ben kötetben is összegyűjtve őket (*Marxizmus és irodalomtudomány* címmel).²² Tanulságosan széles alapozású, távlatos rákészülés dokumentációja e kötet, noha csak a módszertani jellegű írásokat közli. (Klaniczay évtizedek vitáit rendező filológiai felfedezései és nagy tartóerejű korszakkonstrukciói folyóiratokban, illetve már ez előtt két évvel, a *Reneszánsz és barokk* című kötetében napvilágot láttak.)²³ Ideológiai okfejtései könnyedek és invenciózusak, a marxista argumentáció hajlékony fegyver a kezében. Találékonyan manőverezik Révai és Lukács ideológiai diktátumai között (mindkettőről éles dialektikával bizonyítva a „normativitás” vétkét, azaz hogy prezentista meggyőződéseiket kényszerítik rá a történeti anyagra, holott a történet csak a jövőben ér majd véget).²⁴ A korban az efféle ideológiai szlalomozásnak komoly

²¹ Keserű Bálint disszertációja pár évvel később készült el: KESERŰ Bálint, *Vallási-ellenzéki törekvések a magyar késő-reneszánszban: Kandidátusi értekezés kézírata*, MTAK Kézirattár D 6144 (Szeged, 1973); nyomtatásban csak részletei jelentek meg a későbbi évtizedek során. A vita (vagy inkább dialógus) részletes feldolgozása: BENE Sándor, „A modernitás válaszfútjain: Klaniczay Tibor és Keserű Bálint vitája az újsztoicizmus hazai recepciójáról”, in *Magyar sztoikusok: Tanulmányok az újsztoicizmus magyarországi történetéről*, szerk. BENE Sándor, 30–61 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2024).

²² KLANICZAY Tibor, *Marxizmus és irodalomtudomány* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964).

²³ KLANICZAY Tibor, „A magyar irodalom reneszánsz korszaka”, *Irodalomtörténet* 49 (1961): 1–16; KLANICZAY Tibor, „A magyar barokk irodalom kialakulása”, in KLANICZAY Tibor, *Reneszánsz és barokk: Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, 361–436 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961); KLANICZAY Tibor, „A magyar későreneszánsz problémái: Stoicismus és manierizmus”, in KLANICZAY, *Reneszánsz és barokk...*, 303–339.

²⁴ KLANICZAY Tibor, „Polgári örökség és marxista irodalomtudomány”, in KLANICZAY, *Marxizmus és irodalomtudomány*, 9–35.

szakmai, akár egzisztenciális tétje is volt. Amint Horváth János-kritikája ama pontjának is, ahol minden nézetkülönbség ellenére lelkesen vallja magát Horváth-tanítványnak.²⁵ A vita mégis lényegi. Klaniczay alapvető újítása Horváth Jánoshoz képest a periodizációban, illetve a szóbeliség és írásbeliség merev elválasztásában jelentkezik.²⁶ A periodizációs problémák (a nálunk hosszan húzódó középkorba ékelt reneszánsz) megoldására az átfedő korszakok modelljét használja (a barokk is korábban elkezdődik, mint ahogy a késő reneszánsz végződik).²⁷ A magam részéről a legfontosabbnak az összehasonlító szempont bevonását és főként a régiós érdeklődést tartom, igazodva a korabeli magyar állam többnyelvű jellegéhez, regionális kereteihez. Ez szignifikánsan eltér az erőteljesen nemzeti fókuszú Horváth-féle narratíva-építéstől. A komparatistika első igazán nagy korszakában járunk. Az 1962-es budapesti komparatista kongresszuson tartott Klaniczay-előadás (*Egy kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet lehetőségei*) rendkívül fontos szöveg.²⁸ A genetikus, nyelvrokonság alapú megközelítés helyett a szláv és a „duna-táji” kultúrák (köztük a magyar) areális érintkezéseinek és tipológiai párhuzamaiknak vizsgálatára buzdít, különös figyelemmel a többes identitásokra (pl. Janus Pannonius), vagy például arra, hogy a nemzetté válás ebben a régióban jellemzően századokkal későbbre tolódik, mint nyugaton: innen származik a felforgató gondolat, mely szerint nálunk a középkor, ha szó szerint értjük a kifejezést, lényegében a 18. század végéig tart. Érdeemes észrevenni, hogy a kis népek fontosságát hangsúlyozó elképzeléshez szorosan illeszkednek Tarnai Andor későbbi *Hungarus*-tárgyú kutatásai. Klaniczay tulajdonképpen azt vizsgálná a szélesebb térségben, amit Tarnai a régi ország határain belül tanulmányozott. Talán még a későbbi korszakok kutatói érdeklődésének radarja is érzékeli azt a mély együttműködést, szellemi dialógust, ami a két volt Eötvös-kollégista között bontakozott: Tarnai nemcsak a *Hungarus*-tudatról írott alapvető kismonográfiáját alapozta meg ekkor,²⁹ hanem azt a távlatos kritikátörténeti elgondolását is, amely az írott szövegek közvetítésében-tolmácsolásában kifejlődő „másodlagos szóbeliség” praxisának kitüntetett magyarító értékét tulajdonított a magyar középkor teljes

²⁵ Uo., 16.

²⁶ Az utóbbiról az oralitás irodalomtörténeti pozíciójáról alapvető tudománytörténeti összefoglalást ad JANKOVITS László, „Mikor, hogyan kezdődött?”, in *A magyar irodalom története, 1: A kezdetektől 1800-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, szerk. JANKOVITS László és ORLOVSZKY Géza, 18–35 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007).

²⁷ KLANICZAY Tibor, „Az irodalomtörténeti szintézis néhány kérdése”, in KLANICZAY, *Marxizmus és irodalomtudomány*, 36–65, itt: 51–52.

²⁸ KLANICZAY Tibor, „Egy kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet lehetőségei”, in KLANICZAY, *Marxizmus és irodalomtudomány*, 195–208.

²⁹ TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Modern filológiai füzetek 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969); újabban lásd róla: SZILÁGYI Márton, „Filológiából eszmetörténet: Tarnai Andor *Extra Hungariam...* című monográfiájának tudománytörténeti helyéről”, in *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*, szerk. PAPP Ingrid, Reciti konferenciakötetek 7, 83–91 (Budapest: Reciti Kiadó, 2020).

irodalmi kommunikációs rendszerében, és amely az irodalomtudomány körein túl is rendkívül termékenyítően hatott a hazai kultúrakutatásra.³⁰

Ezeket a szempontokat nem sikerült teljeskörűen érvényesíteni a későbbi korszakokra nézve; a sorozat egésze számos szerkezeti aránytalanságot, ideológiai elrajzolást mutat. Mindazonáltal a *Spenót* mégis az első olyan magyar irodalomtörténeti vállalkozás, amely teljesíti a Klaniczay által állított és érvényesíteni kívánt két kritériumot: az anyag teljességét ölelje fel, ám azt egyúttal a szintézis igényével, egységes koncepció jegyében tegye.³¹ Az akadémiai irodalomtörténet terjedelmi arányai ma is lenyűgözőek: az első két kötet, a régi magyar irodalom több mint 1200 oldal, az 1772-től 1849-ig haladó harmadik 830, a kiegyezés kora 1070, a szűkre szabott modernségátörzés (1905-től 1919-ig) 550, az utolsó kor, a 20. század első fele pedig 1100 oldalt foglal el. Az Intézet honlapja szerint összesen 61 kutató vállalt fejezetírást a munkában; a kötetek közötti súlyozás azonban nem egyenletes. Példaszerűnek itt is az első két kötet tartható: összesen 10 szerző munkája, köztük a már akkor is tekintélyesnek számító középkorú és a tehetséges, induló fiatal generáció együttműködésében.

A történet második fejezete a *Sóska*, avagy a „hetedik kötet” kora. Ennek története 1965-ben kezdődik. Alighogy Tóth Dezső leadta a felszabadulás utáni korra a hatodik kötetben kitekintő vázlatfejezetét,³² felvetette, hogy szükséges lenne egy olyan kortárs irodalomtörténet elkészítése, amely 1945-től ’65-ig mindenre kiterjedő áttekintést nyújtana az új korszak irodalmi szereplőiről és jelenségeiről. A felső korszakhatár később 1975-re módosult. Az eredmény, méretét tekintve, ezúttal is monumentális lett. A négy nagy rész (a kritikátörténet, a költészet, a próza és a határon túli irodalom) hat kötetben jelent meg, 1981 és 1990 között. Az első kötet (*Irodalmi élet és kritika*) 530 lap, a két kötetre osztott *Líra* több mint 1100 oldal, a szintén kétkötetes *Próza* 1600 oldal, a *Határon túli magyar irodalom* pedig 460 oldal. A szerkesztői körben meghatározó szerepet játszó Béládi Miklós mellett ott találjuk Bodnár Györgyöt, Sőtér Istvánt, Szabolcsi Miklóst, a szerzők között Erdődy Editet, Kenyeres Zoltánt, Pomogáts Bélát, Köpeczi Bélát, Kiss Ferencet, hogy csak néhányat soroljak. A hatalmas vállalkozás azonban megjelenésének pillanatában (1990) önmaga emlékműve lett, a hosszú évek keserves vitáiban kialakult ideológiai értékelések többsége néhány év múltán már egy másik, régi világból beszélt át hozzánk. Az Intézet modernkoros munkatársainak szempont-

³⁰ TARNAI Andor, „Szóbeliség – latinság – írásbeliség”, in *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*, szerk. TARNAI Andor és CSETRI Lajos, *A magyar kritika évszázadai 1*, 11–26 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981); tudománytörténeti contextualizálás és kritika: BARTÓK Zsófia Ágnes, „A másodlagos szóbeliség elsődleges forrásai: Latinul tudók magyar nyelvű egyházi szövegei a reformáció előtt”, in PAPP, *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet...*, 45–58.

³¹ KLANICZAY, „Az irodalomtörténeti szintézis...”, 36–38.

³² TÓTH Dezső, „A felszabadulás utáni magyar irodalom (Vázlat)”, in *A magyar irodalom története 5: A magyar irodalom története 1905–1919*, főszerk. SÓTÉR István, szerk. SZABOLCSI Miklós (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965), 1003–1075.

jaból több mint két évtizedes értelmetlen gyötretésként is értelmezhető a *Sóska*. Béládi Miklós tragikusan korai halálához nyilvánvalóan hozzájárult az állandó vitákból adódó folyamatos belső feszültség,³³ s emlékezetes Rónay László Klaniczay Tiborhoz szóló feljegyzése, amely az utolsó pillanatban (1989-ben) lemondott volna az egész kézirat megjelentetéséről.³⁴ De az elmaradhatatlan lektor, Király István neve is keresztrel, posztumusz közreműködőként került a belső címlapra. Persze lehet ezt onnan is nézni, hogy mennyire fontos volt a hatalomnak, hogy milyen kánont formál az Irodalomtudományi Intézet – Pándi Pál és Király István olykor 100-200 lap terjedelmű lektori jelentései, Aczél György megjelenése a maratonvásári értékelő megbeszéléseken, történeti szempontból tűnik egy ma már visszahozhatatlan kor emlékének. Persze van, ami abból visszatér, legalább a nyelvhasználat szintjén: „A magyar Népköztársaság irodalomtörténete ez, akárhogy is akarjuk. Az 1958-as párthatározat az alap. A konszolidációhoz az írók bebörtönzése is hozzátartozik” – szöveg Aczél 1978-ban.³⁵ Király István 1981-es lektori jelentésének szelleme szintén éppen mostanában van kibújóban a palackból (hallgassunk csak oda a tónusra): „Szégyenletesnek tűnik, hogy ennyi év alatt, ennyi függetlenített irodalomtörténész jelenlétével nem sikerült elkészíteni egyetlen jelentősen munkát sem. [...] Nem lehet feledni, hogy állami pénzen nem készülhet egyéni koncepciókat tükröző kritikai munka”.³⁶

Ma is nagyon tanulságos Bodnár Györgynek az a Kelevéz Ágnes számára a Petőfi Irodalmi Múzeumban adott interjúja, ahol a történet egyik főszereplőjeként így értékel:

Most már túl vagyunk ezen a rossz korszakon – de ez tudománytörténetileg roppant érdekes lesz. Mert gondoljuk el, hogy van-e olyan irodalomtörténet a magyar múltból, ami egy adott korszaknak a kortársi panorámáját adja, majdnem teljességgel. Ez nem irodalomtörténet a szó igazi értelmében, de roppant érdekes kísérlet. Ha valaki majd vizsgálja, húsz-harminc-ötven év múlva, akkor nagyon érdekes lesz számára, hogy hogyan tenyészett ez az irodalomnak nevezett világ.³⁷

³³ „Tisztelet illeti létrehozóit, és elsősorban Béládi Miklóst, akinek korai halála nem kis részben annak a viaskodásának számlájára írható, amelyet Aczél elvtárs fantomszínházának erőművészeivel és po-jácaival folytatott.” SZÖRÉNYI László, „Magyar irodalomtörténet a Magyar Népköztársaság irodalom-története helyett”, *Életünk* 30 (1992): 1047–1052, 1052.

³⁴ SIMON, *A Nagyboldogasszony úttól...*, 284.

³⁵ Uo., 278

³⁶ Uo., 280.

³⁷ Uo., 287.

A köteteket most, három és fél évtized után kézbe véve, igazolódni látszik Bodnár György jóslata. A *Sóska* nem teljesíti az irodalomtörténeti narráció alapfeladatát, nem ad egyértelmű szerzői kánont – mivel, mint szintén ő mondja, „mást válogattak volna ki a lektorok meg a politika, mint amit mi – ezért mindenki, aki élt, ha csak néhány sorral is, de bekerült az irodalomtörténetbe, meg van említve és pár sorral jellemezve van”.³⁸ Tegyük hozzá, Szörényi László nagy ívű, az érdemekre is kitérő, de egy új összegzésben reménykedő kritikájával, ahol erre nem volt lehetőség, mint például 1956 irodalmi örökségénél, ott a szerzők „hallgatnak, de nem hazudnak róla”.³⁹ A mai olvasó számára azonban már ez a telefonkönyvjelleg is információs értékkel bír (megjegyezném: a kiegészítő munka, azaz a bibliográfiák, a szerzői lexikon ma már nehezen elképzelhető akribiával, szakbibliográfiákat felülmúlva látják el feladatukat). Módszertanilag örök kérdés a történeti és a kritikai szemlélet egymásba érése, amire a *Sóska* kritikálható, de átgondolt megoldást ad (a kora újkori *ars historica* kutatójaként sok hasonló pontot találok Béládi Miklós bevezetője⁴⁰ és a 16–17. század azon szövegei között, amelyek a jelenkortörténet-írás szakmai nehézségeivel küzdenek). Saját kora előtt jár a munka a modern médiára, főként a rádió kultúráközvetítő és értékelő szerepére fordított figyelem mértékével: az első (*Irodalmi élet és irodalomkritika*) kötet három helyen, különböző korszakszeletekben tér ki a Magyar Rádió irodalmi szerkesztőségének tevékenységére, felbecsülhetetlen értékű, ma már más forrásból szinte rekonstruálhatatlan adatok tömegét szolgáltatva.⁴¹ Hasonló volna elmondható, *mutatis mutandis*, a határon túli magyar irodalom összegző kötetéről is.

Külön figyelmet érdemel Sótér István fejezete, „A magyar komparatistika elmélete”,⁴² amely a meg nem valósult lehetőségekre is kitekintést enged. Ebben ugyanis egy olyan munka lehetőségei körvonalazódnak, amely a magyar irodalmat összehasonlító kontextusban, teljesen új látószögből kívánta volna áttekinteni. (Támaszkodva persze mind Klaniczay és Tarnai regionális érdeklődésére, mind a magyar komparatista kutatási hagyományokra, amelyeket a kötetben közvetlenül előtte Köpeczi Béla és Sziklay László fejezettömbje⁴³ összegez.) Az Intézet közösségi emlékezete szerint (a valós történéseket persze további kutatással volna érdemes rekonstruálni) Sótér mellett Bíró Ferenc, illetve az ELTE Világirodalmi Tanszékéről B. Mészáros Vilma és Török Endre is vállalt és készített ebből fejezeteket, a kézirat azonban soha nem állt össze. A lehetőség azonban benne volt a kor levegőjében: Jugoszláviában például a horvát komparatista közösség készített ilyen megközelítésű, a kurrens

³⁸ Uo.

³⁹ SZÖRÉNYI, „Magyar irodalomtörténet...”, 1049.

⁴⁰ BÉLÁDI Miklós, „Irodalomtörténet és élő irodalom”, in *A magyar irodalom története 1945–1975 1: Irodalmi élet és irodalomkritika*, szerk. BÉLÁDI Miklós, 9–45 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981).

⁴¹ Uo., 88–90, 216–221, 429–431.

⁴² Uo., 453–462.

⁴³ KÖPECZI és SZIKLAY, „Világirodalmi és összehasonlító kutatások”, 437–452.

nemzeti fókuszú, erősen ideologikus elbeszélésekkel sok ponton vitázó kötetet a modern korszakról, már 1970-ben,⁴⁴ s a következő évtized során már lényegében a teljes irodalomtörténetükből adtak komparatista keresztmetszetet.⁴⁵

Visszatérve a *Sóskához*, önértékük révén említhetném a már Szörényi László által kiemelt magas színvonalú fejezeteket, az Ottlik-, Mándy, Konrád-portrékat;⁴⁶ s ma is komoly szellemi kalandot kínál Kulcsár Szabó Ernő nagy terjedelmű Németh László-fejezetének⁴⁷ újraolvasása. Az összkép azonban mégis inkább az egyes pozitívumok ellenében rajzolódik ki. Az utolsóként megjelent *Próza* második kötetének előszavában, 1990-ben, a szerkesztő, Rónay László mintegy előre emléket állít a vállalkozásnak: „A szerzők és a szerkesztők jól tudják, hogy ez az irodalomtörténet nehéz, torzító évtizedek terméke, s csak abban bízhatnak, hogy tanulságos dokumentum is lesz egy szabadabb korszak számára.”⁴⁸ Kevésbé elégikus, humorral reménykedő változatban, de lényegében ugyanezt fogalmazza meg Szörényi László kritikai összegzése (amelynek fő iránya egyébként sem az elkészült fejezetek értékelése, hanem a háttértörténet megrajzolása, megvilágítani „annak a hosszú és elkeseredett küzdelemnek a történetét, amelyet az Irodalomtudományi Intézet – a kézikönyvet létrehozó műhely – vívott a pártirányítással”). A lektori jelentések ideológiai előírásainak szemlélét e szavakkal zárja: „Ne élvezkedjünk tovább. Ilyen volt, hosszú volt, örökkévalónak látszott, aztán porrá omlott. [...] A *Sóska* hat kötete egész zsák rajzszög volt a szocialista kultúrpolitika luftballonjába.”⁴⁹

Alighanem ez a tudománytörténeti vagy irodalomszociológiai önreflexió kínálja a megfelelő távlatot a jelen vállalkozásunk kalandos előtörténetének áttekintéséhez is. Klaniczay Tibor igazgatóságának idején többek között azért virágozhatott a régi magyar és a klasszikus magyar irodalom kutatása az intézetben, mert ezek a korszak-

⁴⁴ Aleksandar FLAKER és Krunoslav PRANJIC, szerk., *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima: Od narodnog preporoda k našim danima* (Zagreb: Liber–Mladost, 1970).

⁴⁵ Aleksandar FLAKER és Krunoslav PRANJIC, szerk., *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu* (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu–Sveučilišna naklada Liber, 1978); BEKER Miroslav, szerk., *Comparative Studies in Croatian Literature* (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, 1981).

⁴⁶ „Átgondolt műelemzések vannak kimondatlanul is egy-egy nagy portré mögött, például – hogy különböző nemzedékekhez tartozó és különböző módszerrel dolgozó kutatók munkájára utaljak – mint Rónay Lászlónak Ottlikről, Erdődy Editnek Mándyról, Béládi Miklósnak Mészölyről vagy Veres Andrásnak Konrádról írott portréfejezeteiben. (Ez utóbbi különben egyáltalán nem törődik a cenzurális tiltás tabuival, amelyek Konrádot különösképpen sújtották)” SZÖRÉNYI, „Magyar irodalomtörténet ...”, 1049. Vö. ERDŐDY Edit, „Mándy Iván”; BÉLÁDI Miklós, „Mészöly Miklós”; VERES András, „Konrád György”, in *A magyar irodalom története 1945–1975, III/2, A próza és a dráma*, szerk. BÉLÁDI Miklós és RÓNAY László (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 700–718; 721–735; 1224–1235; RÓNAY László, „Ottlik Géza”, in *A magyar irodalom története 1945–1975, III/1, A próza*, szerk. BÉLÁDI Miklós és RÓNAY László (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 220–237.

⁴⁷ Uo., 646–689.

⁴⁸ Uo., 15.

⁴⁹ SZÖRÉNYI, „Magyar irodalomtörténet ...”, 1047, 1052.

kok nem voltak ilyen ideológiai szőnyegbombázásnak, a hatalom intenzív érdeklődésének kitéve. Aranykorban aranyéletünk volt. A hetvenes és nyolcvanas évek, a Klaniczay-féle Rebakucs (Reneszánsz- és Barokk Kutatócsoport) nagy korszaka,⁵⁰ az új szemléletű monográfiák (a *Humanizmus és Reformáció*, az *Irodalomtudomány és Kritika*, s a többi sorozat kötetei), a forrás- és kritikai kiadások (*Régi magyar költők tára*, *Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum*),⁵¹ a posztstrukturalista irányzatok megjelenése (egyáltalán: a *Helikon* tematikus számai által kínált elméleti kitekintés), melyek némelyike a régi és a klasszikus kor kutatói közösségét is meghívta (s a hatás fordított irányban is működött)⁵² – sokáig úgy tűnt, az irodalomtörténeti szintézis egy sikerrel letudott házi feladatként állt mögöttünk.

Újabb, a régiséget és a klasszikus kort is érintő szintézisről csak a kétezres évek első évtizedében kezdtünk gondolkodni, egy alapvetően megváltozott szellemi, irodalomtudományos környezetben. A kilencvenes évek kimaradtak, a *Sóska* lezárását követő évtized ebből a szempontból elveszett. Nyilván közrejátszott ebben Klaniczay Tibor betegsége és 1992-es halála, közrejátszottak az évtized fordulóján lezajlott politikai változások, de a szakmai okok legalább ilyen fontosak, s számunkra talán tanulságosabbak is. Egy sikeres új irodalomtörténethez (a *Spenót* történetének tanulságai alapján) három tényező együttállása szükséges. Az intézmény léte, a társadalmi elvárás és az elméleti-módszertani alapokat övező konszenzus. Az első két szempontról már bőven esett szó. A harmadikat illetően a *Spenót* menedzselése példaértékűnek tekinthető. Az elméleti háttérrel övező konszenzus persze a hatvanas

⁵⁰ Lásd erről ÁCS Pál és SZÉKELY Júlia, szerk., *A reneszánsz reneszánsza: Beszélgetések Klaniczay Tiborról és a reneszánszkutatásról*, Magyar történelmi emlékek: Interjúk, beszélgetések (Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021).

⁵¹ A sorozatokról bibliográfiai és tartalmi áttekintés az Intézet honlapján, hozzáférés: 2025.07.08, <https://iti.abtk.hu/hu/kiadvanyok/konyvek>.

⁵² Itt említhető a Dávidházi Péter és Tverdota György körül a '80–90-es évek fordulóján kialakult, még nevében is a Rebakucsot idéző Kultusz-történeti Kutatócsoport (Kukucs). Klaniczay ihletet adó tanulmánya: KLANICZAY Tibor, „A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században”, in KLANICZAY Tibor, *Pallas magyar ivadékai*, 288–294 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985); Dávidházi új módszertant kidolgozó monográfiája: DÁVIDHÁZI Péter, „Isten másodszületője”: *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1989). Hasonló súllyal említendő Tverdota Györgynek a módszertant is nagyban alakító József Attila-kutatásai: TVERDOTA György, *A komor föltámadás titka: A József Attila-kultusz születése* (Budapest: Pannonica Kiadó, 1998). A kultusz-történeti kutatások kiteljesedéséről, irányzatokra válásáról, nagy szakirodalmi áttekintéssel lásd: SZOLLÁTH Dávid, „Az irodalmi kultusz-kutatás két tendenciája”, *Budapesti Könyvszemle* 16 (2004): 232–240. A *Literatura* folyóirat szerepéről ilyen tekintetben is gazdag információt kínál két újabb beszélgetés: SZOLLÁTH Dávid és VERES András, „Végig az élvonalban: A *Kritika* és a *Literatura* évtizedeiről (Veres Andrásal beszélget Szolláth Dávid)”, *Literatura* 50 (2024): 217–238, <https://doi.org/10.57227/Liter.2024.3.1>; KAPPANYOS András és KULCSÁR SZABÓ Ernő, „»Tanítsd azt, amit ott tanultál«: Egy szerencsés hatástörténeti véletlen (Kulcsár Szabó Ernővel beszélget Kappanyos András)”, *Literatura* 50 (2024): 239–253, <https://doi.org/10.57227/Liter.2024.3.2>.

évek elején kényszer eredménye volt, a marxista alapozást és a társadalomtörténeti szempont kitüntetését senki nem tehette vita tárgyává. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy azok a kötetek lettek igazán maradandóak, amelyek ezeket az köteteket megfelelő távolságban tudták tartani a konkrét irodalomtörténeti, értelmezői munkától; olyan távolságban, ami egyfajta tág koherenciát garantált ugyan, de nem jelentett ideológiai kényszerzubbonyt sem az alkotók számára.

Mi történt e tekintetben a kilencvenes évek irodalomtudományos-kritikai nyilvánosságában? Volt intézmény, működésének törvényi garanciáit kiharcolta a Kosáry-féle akadémiai irányítás (az 1994-es MTA-törvénnyel). Amit persze az tett lehetővé, hogy nemcsak erős társadalmi elvárás élt az új irodalomtörténeti narráció iránt, hanem létezett erre egyfajta megelőlegezett társadalmi bizalom is az intézmény irányában. Volt komoly szakmai rákészülés is: a Szili József által szerkesztett kétkötetes tanulmánygyűjteményben a fiatalabbak mellett felvonultak a megelőző generáció meghatározó tudósai (Tarnai Andor, Klaniczay Tibor, Sótér István, Vajda György Mihály, Szabolcsi Miklós), és ma is élő, fontos szempontokkal alapozták meg az időszerűvé vált új szintézist.⁵³ Ugyanakkor az irodalomtörténeti kánon alakításába ekkor már más tényezők is belejátszottak. (S itt a kánont tág értelemben használom, nemcsak a meghatározó szerzők és művek csomagjaként, hanem az irodalomtörténeti narráció legfontosabb értékképző elemére, a periodizációra is kiterjesztve – s természetesen ugyancsak ide értem az értelmező nyelvet és a szemléletet alakító elméleti háttérrel.) A kilencvenes években, az ideológiai korlátok eltűnte nyomán, a hirtelen támadt szabadságban, elméleti-módszertani túlkínálat volt Magyarországon. Az egymásra torló irányzatok körül iskolák, tanítványi körök jöttek létre, amelyek többnyire nem az Intézethez, hanem egyetemekhez kötődtek. A filológia és a textológia átmenetileg leértékelődött, s régi vágású pozitívizmusnak tűnt, ha valaki nem volt recepcióesztéta, dekonstruktor, vagy ha nem csatlakozott valamelyik üdvözítő posztstrukturalista irányzathoz. A „hirtelen támadt szabadság” pedig nem volt veszélytelen terep, hiszen az egyes irányzatok kicsit is tudatosabb követői tisztában voltak vele, hogy iskoláik alapítói vagy meghatározó alakjai nagyon is jól azonosítható politikai vagy kultúrpolitikai trendekhez kötődtek – vagy kötötték őket, vélt vagy valós vonzalmaik okán. Foucault, Greenblatt, Geertz, Derrida (esetleg visszább lépve az időben: Jakobson és a strukturalisták) az egyik oldalon, Heidegger, Gadamer, Jass, De Man, Bloom a másikon... Itthoni követőik pedig nemcsak elméleti ihlető forrásként használták (a saját preferáltjaikat), hanem metonimikusan, az ellenfél rossz hírbe keverésére is (annak a preferáltjait). A kettős beszéd, az alluzív diffamálás finom regiszterei között külön tudomány volt a megfelelő tájékozódás. A posztmodern és posztkommunista légkör egy ideig kedvezett a rejtett lukácsista meggyőződések „leleplezésének” – de ne feledjük, hogy Heidegger múltjának árnyai már a *Fekete füzetek* publikálása előtt is ismertek voltak, Paul De Man háború alatti újság-

⁵³ SZILI József, szerk., *Az irodalomtörténet elmélete: Tanulmányok, 1–2*, Opus: Irodalomelméleti tanulmányok 10–11 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989).

írói munkásságának nyilvánosságra kerüléséről már nem is beszélve. Ez a légkör önmagában sem kedvezett az irodalomtörténeti narrációépítésnek, de járulékos hatása súlyosabb kártételt jelentett: az elméleti *boom* általában is leértékelte a filológiát, azon belül különösen a modernség előtti korok filológiáját. (Ez szinte rokonszenvtől vagy kultúrpolitikai hovatarozástól függetlenül sújtott mindenkit, aki szerencsétlenségére ezen korszakokkal foglalkozott.)

Ahol az új magyar (akkor még: „akadémiainak” elképzelt) irodalomtörténeti projekt végképp félrecsúszott, az a 2003-as „Filológus-vita” volt, amely éppen az utóbb említett kérdés körül bontakozott ki. Kulcsár Szabó Ernő (egyébként: intézeti folyóiratban, sőt, annak szerkesztőbizottsági elnökeként) erős állításokat tett a magyar irodalomtörténet-írás elméleti és módszertani önreflexiójának elmaradottságáról, s ennek következményeként a hazai filológia pozitivista kötődéseiről,⁵⁴ ami talán az első teoretikus indoklása volt a fentebb jellemzett gyakorlatnak. A hatás nem maradt el. A „Filológus-vita” tudománytörténete máig megíratlan, és nem is ez a megfelelő fórum az akár vázlatos összefoglalásához, még kevésbé az ítékezéshez. Ami tény: a fénykorát élő hermeneuta iskola és a kései strukturalizmus összecsapásában a valódi tudományos vita szinte háttérbe szorult a hatalmi érdekek és régi keletű személyes ellenszenvek mögött, amelyek retorikai fővonala az imént alluzív diffamálásnak nevezett eljárás alkalmazása volt, oda-vissza. A vita tétje az lett volna, hogy megteremtődjek az a rugalmas, konszenzusos elméleti keret, az irodalomszemlélet közös minimuma, ami alkalmas lett volna egy új *Spenót* munkálatainak az elindítására, az érdemi viták, például a periodizációt illető eszmecserék lefolytatására. (Ez is éppen eléggé aláaknázott terep, gondoljunk csak arra, hogy például a modernség kezdőpontjának kijelölése milyen mértékben függ ma is ideológiai meggyőződésektől, vagy akár előítéletektől.) A „Filológus-vita” eredményeként azonban egy ilyen konszenzus lehetősége minden korábbinál távolabbra került.⁵⁵ A táborok között

⁵⁴ „A hazai irodalomtörténet-írás beteges elméleti »immunitása« folytán filológiánknak, minden megújulási szándéka ellenére, lényegében utóbb is csupán két pozitivista paradigma oltalmában sikerült elhelyeznie – autentikus követőkben sajnos még mindig figyelmeztetően szegényes – praxisát...” (KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, „A látható nyelv elkülönítése: Hermeneutika és filológia”, *Literatura* 28 [2002]: 379–394, 379).

⁵⁵ Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén tartott szakmai vitanap (*Mi, filológusok: Az elmélet hasznáról és káráról az irodalomtörténet-írásban*, 2003. április 3.) anyagainak egy része megjelent az *Irodalomtörténeti Közlemények* 2006/6. számában; Horváth Iván és Kulcsár Szabó Ernő vitairatainak sorsáról (válasz, viszontválasz, a válasz visszavonása a viszontválasz félreolvasási technikái elleni tiltakozás) a vita honlapján lehet tájékozódni, hozzáférés: 2025.07.08, <https://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/>. Horváth Iván vitaindítóját a *Literatura* később mégis közölte: HORVÁTH IVÁN, „A hermeneutikai ajánlat”, *Literatura* 30 (2004): 106–123; Veres András felvezető kommentárjával („Egy félbeszakadt vita elé”, uo. 102–105). Kulcsár Szabó Ernő válasza erre a *Literatura* szerkesztőbizottsági elnökségéről való lemondása lett: KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, „Levél Szörényi Lászlóhoz, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatójához”, *Literatura* 31 (2005): 127–129. Az előzmények történeti kontextusához lásd KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, „Kelet-európai »différence«: Horváth Iván: A vers”, in KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *Az új kritika dilemmái: Az irodalomértés helyzete az*

a szakmai párbeszéd lehetősége hosszú időre megszűnt. S hiába született meg már a következő évben, 2004-ben, az 1989-es helyzetfelmérő kötet párja, *Az irodalomtörténet esélye*⁵⁶ (ahol a vita, noha egyoldalúan, de immár szakmai érvekkel folytatódott), maga az „intézeti irodalomtörténet” ezzel az eséllyel nem élt a továbbiakban. Részeredménynek legfeljebb annyi tekinthető, hogy a régi magyaros oldalon felmerült elméleti ajánlatok⁵⁷ a következő évek során határozottabb profilt nyertek,⁵⁸ és eljutottak a kötetkoncepció,⁵⁹ sőt, a részletes tartalomjegyzék kidolgozásáig – az egész vállalkozást tekintve azonban ez a kezdeményezés akkor üresbe futott, az elmúlt húsz évben nem lett belőle kötet.

Az Intézeten kívül persze nem állt meg az élet. A Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésében megjelent *A magyar irodalom történetei* (2006–2007)⁶⁰ egy hirtelen megnyílt finanszírozási lehetőséget használt ki, nagyszabású szervező munkával, három kötetben – de lemondva az egységes narráció teleologikus keretéről, *bri-*

ezredvégen, 243–251 (Budapest: Balassi Kiadó, 1994). A tudománytörténeti feldolgozás hiányzik, eddig még az eseménytörténet pusztá rekonstrukciója is csak az egyik oldalról áll rendelkezésre: VERES András, „Az irodalomelmélet magyarországi történetéhez”, *Literatura* 43 (2017): 358–376, 374–376.

⁵⁶ VERES András, szerk., *Az irodalomtörténet esélye: Irodalomelméleti tanulmányok* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2004).

⁵⁷ A vitán tartott előadások: BENE, „Szövegaktus”; KECSKEMÉTI Gábor, „Recepció, szövegaktus és kommunikáció a régi magyar irodalomtörténetben: Kontextusok és intenciók”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 107 (2003): 703–728.

⁵⁸ BENE Sándor, „Searle, Vico, Patrizi: A történeti pragmatika esélye”, *Helikon* 51 (2005): 239–278; KECSKEMÉTI Gábor, „Vallától Wittgensteinig (és vissza?): A nyelv- és irodalomelméleti gondolkodás történeti vizsgálata mint irodalomelméleti kihívás”, *Helikon* 51, 3. sz. (2005): 309–324. (A *Helikon* 2005/3. „Régi az újban” című számát vendégszerkesztőkként ketten jegyeztük.) A strukturalizmus és hermeneutika vitájában mi nem az egyik vagy a másik oldalt, hanem egy új opciót, a *történeti pragmatikát* (Kecskeméti Gábor terminusával: a *történeti kommunikációelméletet*) ajánlottuk. Részint azért, mert sok közös vonást egyesített a vitázó felek álláspontjaiból, részint pedig a régi irodalom sajátosságaira való tekintettel, ahol a fikció és a szószertiség, illetve az esztétikai szempontokkal mérhető és a gyakorlati céllal született szövegek átmeneteinek vizsgálata kulcskérdésnek tűnik. Ezt az opciót elmélettörténeti próbának alávetve a 15. századi humanisták nyelvelméleti vitáihoz, valamint a 16. századi nem arisztotelianus poétikai és nyelvfilozófiai rendszerezésekig jutottunk; a modern elméletek közül KÁLMÁN C. György, *Az irodalom mint beszédaktus: Fejezet az irodalomelmélet történetéből*, Opus: Irodalomelméleti tanulmányok 12 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990) jelentett ösztönzést; a magam részéről 20. századi rokon jelenségeket – mint Karácsony Sándor társaslélektani rendszerét – is ihlető forrásnak tekintem.

⁵⁹ BENE Sándor és KECSKEMÉTI GÁBOR, „Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez”, *Helikon* 55 (2009): 201–225.

⁶⁰ SZEGEDY-MASZÁK, JANKOVITS és ORLOVSZKY, *A magyar irodalom történetei 1*; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, főszerk., SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, szerk., *A magyar irodalom történetei 2: 1800-tól 1919-ig* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007); SZEGEDY-MASZÁK Mihály, főszerk., SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, szerk., *A magyar irodalom történetei 3: 1920-tól napjainkig* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007).

colage-szerűen, az évszámok rendjében illesztve egymás mellé a tanulmányokat (a minta közismerten amerikai volt, pontosabban a francia irodalom történetének Hollier-féle amerikai feldolgozása – noha ettől jelentősen el is különbözött, hosszabb elemző jellegű fejezeteivel).⁶¹ A másik vállalkozás, a Gintli Tibor főszerkesztésében megjelent *Magyar irodalom* (2010) című kézikönyv, hagyományosabb, narratív eljárást választott, az esztétörténeti vagy más megközelítések helyett a poétikatörténetre és műfaj történetre alapozott, az oktatás és oktathatóság szempontjait is szem előtt tartva.⁶² A *Magyar irodalom* kötet elkészítésében mindössze heten vettek részt, ami a tömörségben és az egységes szemléletben megtérült, noha extenzitásban, a bemutatott jelenségek gazdagságában nem tudta felvenni a versenyt *A magyar irodalom története*ivel. Az ugyanis számos vagy inkább számtalan szerzővel dolgozott, köztük az Intézet munkatársaival is. Egy biztos: mindkettő az egyetemhez kötődött, a szerkesztési munkák az ELTE-n zajlottak, az Intézetnek kiadóként, koncepciót aktívan alakító tényezőként nem volt befolyása egyikre sem. (Egyénileg persze igen, Veres András nemcsak szerzőként, hanem a második és a harmadik kötetben társszerkesztőként is közreműködött.) Mint köztudott, a Szegedy-Maszák-féle kézikönyv jelentős része, új fejezetekkel bővülve, 2021-ben felkerült az internetre is, Horváth Iván kezdeményezésére – *Magyar irodalomtörténet* címen, f-book formában.⁶³ (Ilyen módon az egyetemi oktatásban is sokkal erősebben terjed, mint a hálózaton nehézkesebben hozzáférhető *Magyar irodalom*.) Viszont e hálózati változatban már megjelent egy érdekes narrátori, a fejezeteket mégiscsak történetbe rendező szöveg, tehát a posztmodern szellem mintha lassan „visszamodernizálódna” benne.

Ezzel szemben nekünk, intézetiéknek, koncepciónk van, szintézisünk nincs. Egyelőre. A koncepcióról persze sok szépet és érdekeset el lehetne mondani. Nem létező dolgokról azonban tanácsosabb röviden beszélni. A társadalomtörténet, a poétikatörténet helyett itt kommunikációtörténeti az alapozás, a műfaji felosztást tematikus terek és azok kereszteződései regulálják (közismert, hogy például a magyar hagyományban a politikai vagy akár irodalomelméleti érdekességű szövegeket sokszor a teológiában találjuk meg, az ilyen és hasonló együttállások értelmezésére jó megoldást kínál a közvetett szövegaktusok elmélete). A korszakhatárok itt igazán koncepciózusan alakulnak, azaz alakulnának, a régi irodalom felső határa 1690–1700 körül jelöltetett ki, Tarnai Andor régi sugalmazása kapcsán, ami felértékeli a hosszú 18. századot, mint a modernsége rávezető, az alapvető változást az

⁶¹ Tanulmányairól az új, reménybeli irodalomtörténet számára: BENE Sándor, „Distancia, I.”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015): 585–612.

⁶² GINTLI Tibor, szerk., *Magyar irodalom*, Akadémiai kézikönyvek (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010).

⁶³ HORVÁTH Iván, BARTÓK Zsófia Ágnes, BALÁZS Mihály és MARGÓCSY István, szerk., *Magyar irodalomtörténet* (Budapest: Gépekönyv, 2020–2021), hozzáférés: 2025.09.16, <https://f-book.com/mi/index.php>.

irodalom történetében elhozó korszakot.⁶⁴ (És a hosszú század még hosszabb is lehet, ha arra gondolok, hogy Tarnai a felső határt is kitolni gondolta, az 1820-as évekig. Logikusan, hiszen a valódi újdonságot, a *Hungarus*-világ átmeneti lezárását tényleg ez a kor hozza.) Tüskés Gábor nagy léptékű tanulmánya megfontolandó szempontok sokaságával gazdagította a periodizációs lehetőségek körét (noha éppenséggel a narratív szerkezettel szemben szkeptikus, inkább a lexikonformát ajánló következtetésre jutva).⁶⁵ Sorolhatnám még, de mint említettem, ennek a munkának egyelőre a körvonalai is éppen csak látszanak. Időközben az alapkoncepciók közül kettő is változott (a régi kötet a periodizációs beosztásban, a 19. századi a szigorú műfajtörténeti elv feladásában és a portréfejezetek visszaemelésében), ami szép teljesítmény egy olyan irodalomtörténetben, amiből elkészült és nyomtatásban is megjelent mutatófejezetet még nemigen láthatott senki.

Ami a szélesebben értett szakmában és irodalomtörténeti irányban fut, az ismét csak nem az aktuális intézeti szintézis felé halad; noha érdemes észrevenni, hogy ezek a kurrens kísérletek valamiképpen mind Klaniczay Tibor komparatista jellegű programjának egy-egy szeletét kísérik meg új formában realizálni, és részben vagy egészben személyileg is kötődnek az Irodalomtudományi Intézethez. Ilyen a Klaniczay alapította Magyarságtudományi Társaság köreiből fogant, ám attól függetlenül működő, és Bányai Éva vezetésével lassan az első, román nyelvű változatig jutó, de már a szlovák verziót is célba vevő „Transzkulturális magyar irodalomtörténet” konzorcialis pályázata (benne jó szokás szerint intézeti munkatársakkal).⁶⁶ Ilyen lesz a nálunk készült *Hungarian Literature as World Literature* hamarosan megjelenő nagyszabású tanulmánykötete, Z. Varga Zoltán és Hajdu Péter szerkesztésében, a Bloomsbury „Literatures as World Literature” sorozatában.⁶⁷ Továbbá – szintén az Intézetben – egy speciális metszet kidolgozására vállalkozik a most induló angol nyelvű magyar neolatin irodalomtörténet, Békés Enikő irányításával.⁶⁸ Kitelepítés helyett e vállalkozások mindegyikében egyenesen *irodalmi betelepítésről* van szó: a latin mellett jön a környező népek és kultúrák nyelve és irodalma, helyet kérnek a többes identitású régi és modern *Hungarus* írói, az emigráció és az immigráció

⁶⁴ TARNAI Andor, „Kosáry Domonkos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 86 (1982): 363–370.

⁶⁵ Tüskés Gábor, „A 18. századi irodalom korszakolásának kérdéséhez”, *Irodalomtörténet* 100, 4. sz. (2019): 369–392.

⁶⁶ Konceptiója és mutatófejezetei megjelentek a *Hungarian Studies* Bányai Éva, Görzdi Judit és Vincze Ferenc által vendégszerkesztett 2022/1–2. számában („An Introduction to the Work of the International Research Team for Hungarian Literary Studies at the University of Bucharest”).

⁶⁷ A sorozat eddig megjelent kötetei a kiadó honlapján: *Literatures as World Literature*, hozzáférés: 2025.07.22, <https://www.bloomsbury.com/us/series/literatures-as-world-literature/>.

⁶⁸ A *Companion to the Neo-Latin Literature in Hungary 1450–1630* című többszerzős kézikönyv az Intézet Reneszánsz Osztályán működő, Szilágyi Emőke Rita által vezetett MTA-BTK Lendület Humanista Kánonok és Identitások kutatócsoport munkájának kereteiben készül. Hozzáférés: 2025.07.22, <https://iti.abtk.hu/hu/lendulet/humanista/magunkrol/bemutakozas>.

„displaced person” státusú szerzői, hogy a társadalmi és nemi identitások új konfigurációit már ne is említsem, pedig ezek sem szorulhatnak az érdeklődés peremére. Hogy erre lesz-e fogadókészség és milyen, arról vannak sejtéseim és balsejtelmeim. A legfontosabb összetevője az új irodalomtörténet hosszú vajúadásának ugyanis az alapvetően megváltozott társadalmi és kultúrpolitikai tér, amiben egy ilyen munkának önmagát érdekessé kellene tennie, részint leendő olvasói, részint pedig – hogy az utóbbi találkozás bekövetkezhesse – reménybeli megírói számára. A társadalmi elvárás továbbra is megvan ugyan,⁶⁹ kultúrpolitikai megrendelés azonban nincs a termékre. Ami van, az politikai megrendelés, de azt hiszem, e tekintetben talán még sosem volt olyan távol egymástól a professzionális szakmai közösség imént vázolt elképzelésegyüttese és az irodalomtörténeti szintézis lehetséges állami finanszírozóinak álláspontja, mint éppen most. Utóbbi már nem érdeklődik a szakma iránt, törvények, sőt, rendeletek útján kommunikál, tanácsadói háttérét egy ideológiai kritériumok alapján összeállított kánon szorgalmazói alkotják (fentebb a tudományos alvilág elemeiként jellemeztem őket). Az előbbi, vagyis a reménybeli alkotói közösség pedig sértetten várakozik, mert úgy érzi, nincs kívül tárgyalnia. (Nincs is.)

A „mikor vagyunk” kérdésre ezek után és ennek fényében érdemes megkísérelni a választ. *Spenót*-perspektívából, analógiás alapon (*mutatis mutandis*) valahol 1959 végén, de legfeljebb 1961 elején járhatunk, még az amnesztia előtt.⁷⁰ Konceptciónk, tartalomjegyzékünk van bőven, megírt (bár egyelőre nem publikált) fejezeteink is akadnak, de a kritikus tömeget, a berobbanás pillanatát egyelőre nem vizionálnám fenyegetőnek. És ha be is következik, egy *Spenót*-nemzedéknyi idő már mindenképpen elveszett; a koncepciókat túlhordtuk, amennyiben ezt a vállalkozást élővé akarjuk tenni, akkor módszertani szempontból sem árt újragombolni a mellényt, és a leendő alkotói közösség kedvező korfájának kialakításán is érdemes volna dolgozni.

E tekintetben nagyon tanulságosnak tartom felidézni befejezésül Klaniczay Tibor szavait, az általa elnökölt 1992-es intézeti plenáris ülésén, ahol még utoljára az Inté-

⁶⁹ Ezt részint a pedagógustársadalmat megszólító kezdeményezések sikeréből lehet érzékelni, vö. PAPP Ágnes Klára, SEBŐK Melinda és TÖRÖK Lajos, szerk., *Kötelezők emelt szinten Balassitól Borbély Szilárdig*, Károli Könyvek (Budapest: L'Harmattan Kiadó–Károli Gáspár Református Egyetem, 2019); PAPP Ágnes Klára, SEBŐK Melinda és TÖRÖK Lajos, szerk., *Kötelezők emelt szinten Dantétól Lázár Ervinig* (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó, 2023). Részint pedig azon érdemes lemérni, hogy a kortárs irodalom jobb híján maga gondoskodik a maga számára irodalomtörténeti kánonról, mint legutóbb HÁY János, *Kik vagytok ti? Kötelező magyar irodalom* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2023). Figyelemre méltó, hogy mindkét (mindhárom) mű címében hordozza a „kötelező” jelzőt, és hogy mindegyik a kánon felől rendezi el az anyagát.

⁷⁰ Ez érvényes volt az előadás elhangzásának idején. Azóta, legalábbis a jelen állás szerint, visszakerültünk 1953-ba: irodalomtudományt, így irodalomtörténetet is, csak az egyetemen lehet művelni, és várjuk a politikai fejleményeket. A HUN-REN kutatóhálózatból való kikerülés után az sem világos már, hogy milyen intézményes háttér képviseletében kellene elkészülnie az új irodalomtörténetnek. Ami pedig nem pusztán technikai adat, hanem hatással van a kidolgozás szélességére, mélységére, a megírás retorikájára is.

zet közösségéhez fordulhatott. Egyfelől látnoki módon előrevetítette az Akadémia elleni támadásokat, és az intézethálózat várható meghurcoltatását. „Számolni lehet majd azzal, hogy az intézethálózat léte, illetve hovatartozása újra vita tárgyává válik, immár nemcsak a sajtóban vagy felszólalásokban elhangzó többnyire tudatlan és felelőtlen megnyilatkozások szintjén, hanem a törvényhozásban is.” Érdekes módon erre a vészforgatókönyvre optimista víziót vázol, mely szerint a hazai humántudományi bázis gyökeres felforgatása, túl azon, hogy a tudományos szempontokra nincs tekintettel, már csak a „szervezeti, finansziális, szociális vonatkozások” végiggondolatlansága miatt is anarchiához vezet, és ezért kudarcra van ítélve. Mint írja, „ezek a kísérletek akkor is megbuktak, amikor az érdekelteknek, maguknak az intézeteknek, a többezres kutatótársadalomnak jószérivel nem is volt beleszólása abba, hogy mi történik velük és a fejük felett. Most, amikor az intézeteknek, illetve érdekképviseleti szervezeteiknek módjuk van szóban és írásban, hivatalos fórumok előtt, s ha kell, az utcán is véleményüket kinyilvánítani, könnyebb felvenni a kesztyűt.”⁷¹

A 2019-es átszervezés, az intézetek elcsatolása után az MTA-tól, ez a vélemény indokolatlanul reménykedőnek tűnhet. Ám volt alapító igazgatónk nem véletlenül volt a sztoicizmus kiváló kutatója. Tudta, hogy a külső körülmények befolyásolására kevesebb a lehetőségünk, mint a saját magunk fegyelmzésére. Ennek eszközeként pedig az önként vállalt irodalomtörténet-írást ajánlotta, ameddig van rá lehetőségünk. Szavai ma is érvényesnek tűnnek:

Nem szabad azt hinnünk, hogy a jövőben távol tarthatjuk a kollektív erőfeszítést igénylő feladatokat. Képtelen helyzet ugyanis, hogy a 20. század első feléről semmiféle tudományos színvonalú összefoglaló mű nem áll rendelkezésre. De a hatkötetes Kézikönyv első négy kötete is becsülettel kiszolgálta már az éveit, s ideje, hogy tudománytörténeti dokumentummá válva átadja helyét egy új, korszerű nagy magyar irodalomtörténeti szintézisnek. Negyedszázada jelent meg a *Spenót*, s legalább 25 évenként kell egy új irodalomtörténeti összefoglalás. Nézetem szerint az Intézetnek még a század-, illetve ezredforduló előtt meg kell ezt alkotnia. Ez lesz egyébként a legfőbb biztosítéka az Intézet fennmaradásának...⁷²

Tulajdonképpen azon kellene csodálkoznunk, hogy még mindig vagyunk. Örülünk neki, de közeli amnesztiában ne reménykedjünk.

⁷¹ „Klaniczay Tibor utolsó beszéde az 1992-es összintézeti plénumon”, közli SIMON, *A Nagyboldogasszony úttól...*, 378–384, 379.

⁷² Uo., 382–383.